

Амма Солобуодата төрүттэммитэ 370, Аммаҕа бурдук ыһылыбыта 350
сылларыгар аналлаах кэтэхтэн ытыллар XXII “Сээркээн Сэһэнньиттэр”
краеведческой ааҕы

Тема: Болугурга сир үлэтин бастакы кэрдийһэ

Толордо: Пахомова Надежда Валерьевна,
Болугур орто оскуолатын учуутала

Болугур, 2022

Болугурга сир үлэтин бастакы кэрдийнэ

Актуальнаһа: Ааспыта суох - сарсынны суох. Үлэ ыараханын үлэлээн ааспыт ытык кырдыаҕастарга кыһамны, болҕомто баар буолуохтаах диэн санааҕа салайтаран, биһиги улууспут, нэһилиэкпит историятын үөрэтиигэ, ону сурукка, кумааҕыга тиһэн хаалларыыга үлэ быстыбакка бара туруохтаах. Нэһилиэк сайдарыгар үгүс сыраларын биэрбит дьоммутун сырдатар, үйэтитэр биһиги кинилэргэ убаастабылбыт, махталбыт буолар.

Сыала: Болугур нэһилиэгэр сир үлэтин бастакы кэрдийин үөрэтии.

Соруктара:

- ✓ Улууспут, нэһилиэкпит историятын үөрэтии.
- ✓ Ахтылары суруйан ылыы.
- ✓ Туһааннаах литератураны үөрэтии.
- ✓ Хаартыска хомуйуу.

1. Аммаҕа бурдук ыһыытын туһунан кылгастык

Амма сиригэр бурдук ыһыыта 1652 сылтан бэлиэтэнэр. 1641 сыллаахха хаһаах баппыыскатыгар этиллибит: «Тутул өрүс кытылынан көһө сылдыар Мэлдьэбэр кинээһигэр просоны көрдүбүт. Онга (Амга) өрүскэ олорор бырааскай дьон ыһаллар, ону олохтоох тоңустар киискэ атастаһаллар». 1638 сыллаахха Головин диэн кэнсилээрийэ бойобуодата Илим уонна Енисей сириттэн бурдук сиэмэтин аҕалбыта биллэр. 1675 сыллаахха ыраахтааҕы ыйааҕынан Вилим Барнешлев диэн ньиэмэс хааннаах бойобуода алта ыалы Аммаҕа көһөрөн ыппыт. Кинилэр Амма Солобуодатыгар уонна Тэттигиттэ үрэбин төрдүгэр, уруккута Долуччу аҕатын ууһун сиригэр олохсуйбуттар. Олохсуйбут сирдэрин Новопокровка диэн ааттабыттара. Бу нууччалар бурдук ыһан, оҕуруот ордон олохтоох сахалары сир үлэтигэр уһуйбуттара.

2. Болугур сиригэр бурдук ыһыыта.

III Болугур, Сүпсүк, Хомуос нэһилиэктэр кииннэрэ - Ааллаах сиригэр, Күүлүпчү үрэбин сирдэригэр хочолоругар сирин оңорон, бурдугу үүннэрэн саҕалаабыттара. Олохтоох баайдартан Савва Федорович Ксенофонов (Саңарбат баай) сүөһүнэн, сылгынан байан олорбута. Кини бииргэ төрөөбүт быраатыгар Петр Федорович Ксенофоновка 1870 сыллаахха соҕотох уол оҕо Бүөтүр Бөтүрүөбүс төрөөбүтэ. Бу уол кыра сааһыттан үөрэбинэн билиитинэн атыттартан ордук чорбойоро. Тээкэл аҕатын ууһун баайа Дмитрий Тимофеевич Борисов Бүөтүрү илдьэ сылдьан үөрэтэрэ – такайара. Бөтүрүөбүс улаатан Мэнэ – Хаңалас Афанасий Филиппович Лепчиков атыһыт кыра кыһын Прасковьялыын холбоһон ыал буолбуттара. Атыыга – эргиэңнэ үчүгэйдик билэн баай Лепчиков Алданынан, Охотскайынан атыы – эргиэн тэрийтэрбитэ. Бөтүрүөбүс баай сирин оңорууга, бурдук ыһыытын кэңэспитэ, 50-60 Га сиргэ бурдук үүннэрэрэ. Атын улуустартан бурдукка атыы – эргиэн киинин олохтообута. Рационализатор, сирин таңастыырга туттуллар техника араас көрүнүн, оңорторбута бэлиэтэнэр. 1912 сыллаахха Романовтар ыраахтааҕылары 300 сылыгар Саха сириттэн делегат

быһыытынан сьескэ кыттыбыта. Үөрэхтээх киһи буолан бастакы перепиһи тэрийсибитэ, Ааллаах таңаратын дьиэтин тутуутугар улахан кылаатын киллэрбитэ.

3. «Амма» совхоз тэриллитэ

1930 сыллаахха бурдук совхуона тэриллитэ. Ол кэмнэ совхуос тэриллитэ улахан событиядан буолбута. Олохтоох нэһилиэнньэни көһөрүү сағаламмыта. Күүлүпчү хаңас биэрэгиттэн барыта совхуоска бэриллитэ. Үрэх уңа өттүн олохтоох нэһилиэнньэбэ хаалларбыттара. III Болугур, Сүпсүк, Хомуос нэһилиэктэрин холбоонор Омоллоон нэһилиэгин тэрийбиттэрэ. Бу нэһилиэккэ киирсэр «Куйбышев» колхуос билиңци Бэрдьигэстэн үһөө диэки (Кэлин Омоллоон дэриэбинэтэ ааттаммыта), оттон «Буденнай» колхуоһу уңуор Хоомолдьуга көһөрбүттэрэ. Совхуос маңайгы дириэктэринэн Иван Дмитриевич Емельянов 1930 сыл муус устар 21 күнүттэн үлэлээбитэ. Бу кэмнэ совхуос киинэ «Сахалин» диэн сиргэ эбит. Совхуос тэриллиннэбин утаа кэмнэ, Ааллаах оскуолатыгар, үөрэх бүттэбинэ киэһелик 30 ча саңа трактористары үөрэтэллэрэ. Республика оройуоннарыттан ыччаттар комсомольскай путевоканан кэлэн үлэлиллэрэ. 1931 сыллаахха 555 Гектары, 1932 сыллаахха – 610 га сирин хоруттаран, оңорон бурдугу ыһаннар үүнүүнү син ыланнар, совхуос республикаба көдүүстээбин көрдөрбүтэ. 1939 – 1943 сылларга үлүгэрдээх уот кураан, сут бүрүүкээбитэ. Амма бурдугун совхуона эстэн республика араас тэрилтэлэригэр бэриллэ сылдыбыта. Кэнники өң – нүөл дьылар субуруччу тураннар, 1957 сыллаахтан Чакыр, Болугур, Амма – Наахара совхуоска холбоһонор «Амма» совхуона буолбута.

4. Бастакынан механизатор кыргыттар

1941 сыллаахха уот – кураан, хаан тохтуулаах Аҕа дойду Улуу сэриитэ сағаламмыта. Эр дьон үксэ сэриигэ аттаммыта. Аас – туор олох

бүрүүкээбитэ. Нэһилиэккэ оҕо аймах, оҕонньор – эмээхсин, дьахталлар хаалбыттара. Ити сыл атырдыах ыйын 12 күнүгэр биир ыйдаах механизатордар курстара аһыллыбыт. Манна кыыс аймах көбүнэн кэлэн үөрэммиттэрэ. Аҕа дойду сэриитин кэмигэр эр дьону солбуйан трактор уруулугар, комбайн штурвалыгар олорбут оччотооҕу кыргыттар эр дьоннуу ылсыһан, ыһыы, хомуур үлэлэригэр түүннэри – күннэри үлэлээбиттэрэ. Эдэр чэгиэн саастарыгар ыарахан үлэттэн чаҕыйбакка, бэриниилээхтик үлэлээбиттэрэ, дойдуларыга кыайыыны уһансыбыттара. Оччолорго дьоннорун өлөр өлүүттэн быһаабыттара диэн махтана ахталлар. Бу сэри саҕана үлэлээбит дьоммутугар биһиги махтаных тустаахпыт. Оннук умнуллубат ааттарынан буолаллар: Алексеева Прасковья Дмитриевна, Наумова Ульяна Семеновна, Борисова Александра Дмитриевна, Мякишева Наталья Михайловна.

5. Түмүк

Дьэ ити курдук ат көлөтүттэн саҕалаан механизатордар, тыа сиригэр сайынны өнүрүк куйааһы, кыһынны бытархан тымныыны эттэринэн-хааннарынан билбит, эдэр эмнйик саастарын сир кытаанах үлэтигэр анаабыт туруу үлэһит дьоммут туһунан ахтар, кэлэр ыччакка кинилэр хоһуун үлэлэрин сырдатар, үйэтитэр кэм кэллэ.

«Механизатор – тыа сиригэр төһүү күүс» дэнэр кэмигэр дьон барыта үлэлэригэр ис сүрэхтэриттэн үөрэ-көтө, куруук бырааһынньыкка сылдыар курдук сүүрэ-көтө сылдыаллара. Кинилэр техникаҕа бэриниилээхтэрэ, ыарахаттартан чаҕыйбакка бэйэлэрэ таптыыр идэлэригэр олохторун аныыллара, үлэҕэ дьулуурдара, дьобурдара кэлэр кэнчээри ыччакка холобур буола туруоҕа.

Туһаныллыбыт литература:

1. Калашников К.И. Аммаҕа массыына – тракторнай станция тэриллиитэ. – Амма: улусная типография, 1997. – 70 с.
2. Михайлова Е. Саха сиригэр сири оңоруу төрүттэрэ // Амма олоҕо. – 1997. - №80, 81
3. Яковлев С.С. Тимир көлөнү тэһииннээбиттэрэ // Амма олоҕо.-2009. - 102 с.
4. Габышева В. В., Моя Покровка - Якутск: Бичик, 2013